

УДК 82.09:821.161.2

DOI <https://doi.org/10.32689/maup.philol.2025.4.3>

Леся БІЛОВУС

доктор історичних наук, кандидат філологічних наук, професор,
професор кафедри інформаційної та соціокультурної діяльності,
Західноукраїнський національний університет, lesya.kfn@gmail.com
ORCID: 0000-0003-4882-4511

Наталія ЯБЛОНСЬКА

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри інформаційної та соціокультурної діяльності,
Західноукраїнський національний університет, natamuros@gmail.com
ORCID: 0000-0002-5790-1526

Валентина ШИМАНСЬКА

викладач кафедри інформаційної та соціокультурної діяльності
Західноукраїнський національний університет, koshcheieva7@gmail.com
ORCID: 0009-0006-3711-4134

ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНІ МОДЕЛІ ДАВНЬОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА ЇХ РЕЦЕПЦІЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ПРОЗІ ХХ–ХХІ СТОЛІТЬ

У статті проаналізовано інтертекстуальні моделі давньої української літератури та особливості їхньої рецепції в сучасній українській прозі ХХ–ХХІ століть. Вихідним контекстом є біблійний, агіографічний і риторично-полемічний пласти давньої словесності (зокрема «Слово про закон і благодать», «Киево-Печерський патерик», барокова проповідь і полемічна проза), які розглядаються як джерело стабільних нарративних, образних і риторичних моделей. На основі теоретичних підходів Ю. Крістевої, Ж. Женетта, Ю. Лотмана та українських інтертекстуальних студій показано, що біблійні та житійні архетипи, барокові риторичні структури й полемічні стратегії не зникають у новітню добу, а трансформуються, набуваючи нових семантичних і функціональних вимірів.

Предметом аналізу стали твори В. Підмогильного, Григора Тютюнника, В. Шевчука, О. Забужко, Ю. Андруховича, Т. Прохаська, С. Жадана, М. Матіос, які демонструють широкий спектр функціонування давніх інтертекстів: від латентної біблійної типології та модернізованих житійних структур до іронічної деконструкції барокової риторики. Показано, що у прозі воєнного й поствоєнного досвіду (зокрема в текстах С. Жадана і А. Чеха) агіографічні моделі «праведного страждальця» й «шляху випробування» трансформуються в антропологічні схеми осмислення граничних ситуацій. Особливу увагу приділено рецептивному аспекту: інтертекст розглядається як механізм формування подвійного адресата, інструмент естетичного ескейпізму й засіб конструювання національної та історичної пам'яті. Зроблено висновок, що інтертекстуальні моделі давньої української літератури в сучасній прозі виступають водночас маркером тяглості традиції та ресурсом художнього новаторства, забезпечуючи багаторівневість читацького досвіду та відкриваючи нові можливості для осмислення історичних травм, ідентичнісних криз і духовних пошуків.

Ключові слова: інтертекстуальність, давня українська література, сучасна українська проза, біблійний інтертекст, агіографічні моделі, риторично-полемічна традиція, культурна пам'ять, рецепція, алюзія, інтертекст.

Lesia Bilovus, Nataliia Yablonska, Valentyna Shymanska. INTERTEXTUAL MODELS OF ANCIENT UKRAINIAN LITERATURE AND THEIR RECEPTION IN UKRAINIAN PROSE OF THE 20TH–21ST CENTURIES

The article analyzes intertextual models of ancient Ukrainian literature and the peculiarities of their reception in contemporary Ukrainian prose of the 20th–21st centuries. The starting context is the biblical, hagiographic, and rhetorical-polemical layers of ancient literature (in particular, «The Word About Law and Grace», «The Kiev-Pechersk Paterikon», Baroque sermons, and polemical prose), which are considered as a source of stable narrative, figurative, and rhetorical models. Based on the theoretical approaches of J. Kristeva, J. Genette, Y. Lotman, and Ukrainian intertextual studies, it is shown that biblical and hagiographic archetypes, Baroque rhetorical structures, and polemical strategies do not disappear in the modern era but are transformed, acquiring new semantic and functional dimensions.

The works of V. Pidmohylny, Hryhorii Tiutiunyk, V. Shevchuk, O. Zabuzhko, Y. Andrukhovych, T. Prokhasko, S. Zhadan, and M. Matios, which demonstrate a wide range of functioning ancient intertexts: from latent biblical typology and modernized hagiographic structures to ironic deconstruction of Baroque rhetoric. It is shown that

in the prose of wartime and post-war experience (in particular in the texts of S. Zhadan and A. Chekha), the hagiographic models of the «righteous sufferer» and the «path of trial» are transformed into anthropological schemes for understanding extreme situations. Particular attention is paid to the receptive aspect: intertext is considered as a mechanism for forming a dual addressee, an instrument of aesthetic escapism, and a means of constructing national and historical memory. It is concluded that intertextual models of ancient Ukrainian literature in contemporary prose serve as both a marker of continuity of tradition and a resource for artistic innovation, ensuring a multi-level reader experience and opening up new opportunities for understanding historical traumas, identity crises, and spiritual quests.

Key words: *intertextuality, ancient Ukrainian literature, contemporary Ukrainian prose, biblical intertext, hagiographic models, rhetorical-polemical tradition, cultural memory, reception, allusion, intertext.*

Постановка проблеми. Давня українська література XI–XVIII століть формувалася в межах культури, світоглядні й художні засади якої були глибоко занурені у біблійний, патристичний, агіографічний, риторичний та полемічний інтертекст. Ці тексти не лише віддзеркалювали духовну парадигму епохи, а й створили моделі наративу, мотивні комплекси, символічні структури, способи аргументації та поетики, що стали підґрунтям подальшого розвитку українського письменства. Проте в сучасному літературознавстві тривалий час домінував підхід, за яким давня українська література розглядалася переважно як об'єкт історичної реконструкції, а не як чинник, що формує інтертекстуальний простір сучасної української прози. Це призвело до недостатнього вивчення того, яким чином давні моделі інтертекстуального мислення – біблійні алюзії, риторичні формули, житійні структури, полемічні топоси – продовжують функціонувати у текстах XX–XXI століть і як вони трансформуються в умовах модерного й постмодерного художнього дискурсу.

У сучасній українській прозі – від філософсько-есеїстичної традиції (О. Забужко, Т. Прохасько) до соціопоетичного письма (С. Жадан), від інтелектуального роману (Ю. Андрухович) до психологічної прози та неоміфологічних практик – давні інтертекстуальні моделі не лише зберігаються, а й відіграють важливу роль у структуруванні смислів, вибудові наративної стратегії, формуванні культурної пам'яті. Постмодерна естетика, що легітимізує цитатність, іронію, симуляцію та гібридність, створює додаткові умови для активного переосмислення давніх текстів – їх не репродукують буквально, а інтегрують у нові контексти, змінюють функцію, модифікують жанрово-стильові рамки, перетворюючи на засіб саморефлексії, ідентифікації та культурного діалогу.

Саме тому постає проблема наукового опису того, як давні інтертекстуальні моделі – біблійні, агіографічні, риторичні – репрезентовані у сучасній українській прозі, яким чином вони трансформуються, які

функції виконують у нових художніх умовах і як забезпечують тяглість української літературної традиції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика інтертекстуальності як механізму культурної тяглості та взаємодії літературних епох активно розробляється в сучасному гуманітарному дискурсі. Теоретичні засади інтертекстуального аналізу були закладені Ю. Крістевою, яка визначила інтертекст як простір перехрещення культурних кодів та «мозаїку цитат», що формує новий смисл у процесі взаємодії текстів [26]. Подальшого розвитку концепція отримала в працях Р. Барта, який трактував текст як багатовимірний простір, де «письмо знищує авторитет Автора» і вибудовує нову систему смислів через множинність інтерпретацій [24]. Ж. Женет запропонував типологію міжтекстових відносин – від цитати та алюзії до гіпертекстуальності – що є надзвичайно важливою для опису трансформацій давніх українських інтертекстів у сучасній прозі [25].

Семіотичний підхід Ю. Лотмана, який розглядав культуру як динамічну семіотичну систему, дає підстави розглядати інтертекстуальність як механізм збереження та оновлення культурної пам'яті й як одну з ключових форм циркуляції смислів у семіосфері [27; 28]. Це особливо релевантно для українського контексту, де давня література виступає зоною концентрації біблійних, агіографічних і риторичних кодів, що надалі «переписуються» в модерних і постмодерних текстах.

У національному літературознавстві фундаментальні дослідження давньої української словесності належать М. Возняка, який у багатотомній Історії української літератури систематизував жанрові й стильові моделі літератури XI–XVIII ст. та окреслив їхню культурну тяглість [4]. М. Сулима пропонує сучасне прочитання барокових текстів, наголошуючи на їхній метафоричності, біблійності та риторичній природі [11]. Важливим є внесок В. Шевчука, який показав механізми нарративної й духовної спадкоємності давньої літератури в українській прозі XX століття, поєднуючи дослідницьку працю з художнім

модельованням барокового й давньоукраїнського світу [21]. У контексті українських студій над інтертекстуальністю важливим є дисертаційне дослідження Л. Біловус, у якому інтертекст розглядається як механізм художнього новаторства та смислотворення у творчості Івана Світличного та Василя Стуса [3]. Авторка доводить, що інтертекстуальні зв'язки не лише формують структуру поетичного тексту, а й виконують функцію культурної пам'яті, забезпечуючи тяглість традиції й одночасно відкриваючи можливість індивідуального переосмислення канонічних джерел. Такий підхід є релевантним для аналізу давньої української літератури, оскільки дає змогу розглядати біблійні, агіографічні й риторичні інтертексти як динамічні модуси модифікації смислів, що продовжують розвиватися у сучасній українській прозі.

Серед найновіших узагальнюючих праць, важливих для дослідження тяглості літературних традицій, слід виокремити колективну монографію «Літературознавчий дискурс від бароко до постмодерну», яка простежує культурні й поетичні взаємозв'язки між давньою українською словесністю та сучасними літературними напрямками. Уміщені в ній студії демонструють, як барокові, риторичні та біблійні моделі продовжують функціонувати в модерному й постмодерному художньому мисленні, що створює концептуальне підґрунтя для аналізу рецепції давніх інтертекстів у прозі ХХ–ХХІ століть [12].

Важливими є дослідження, що уточнюють способи функціонування цитатності, алюзій та ремінісценцій у художньому тексті. У статті С. М. Чернявської, О. В. Шокурова та О. В. Дяченка [18] інтертекстуальність розглядається як інструмент смислотворення, що забезпечує діалог традиції й новаторства та формує багаторівневу семантику сучасного художнього дискурсу. Д. Д. Жалко зосереджується на маркерах інтертекстуальності у прозі ХХ століття, пропонуючи методологію виявлення структурних та семантичних сигналів, через які текст активує культурну пам'ять [8]. Дослідження О. Дібрової та В. Левчун акцентує на понятті «інтертекстуальної пам'яті» та демонструє, як сучасна література синтезує традиційні й постмодерні механізми інтертекстуальної гри [5]. Ці праці підсилюють методологічну базу нашого дослідження, оскільки дозволяють поєднати аналіз давньоукраїнських інтертекстів із найновішими концепціями інтертекстуального мислення у літературі ХХ–ХХІ століть.

Проте попри наявність значної кількості теоретичних студій, комплексного аналізу саме інтертекстуальних моделей давньої української літератури та механізмів їхньої рецепції у прозі ХХ–ХХІ століть у новітніх роботах немає, що й визначає наукову нішу цього дослідження.

Метою статті є виявлення та аналіз інтертекстуальних моделей давньої української літератури (біблійних, агіографічних, риторичних, полемічних) і з'ясування способів їхньої рецепції, трансформації та функціонального переосмислення в українській прозі ХХ–ХХІ століть, а також визначення ролі цих інтертекстів у формуванні сучасного культурного нарративу, естетики та літературної тяглості.

Виклад основного матеріалу. Біблійний інтертекст є одним із фундаментальних пластів давньої української літератури та одним з найстабільніших елементів культурної пам'яті. Уже в XI–XII ст. у творах киеворуських книжників формується модель нарративу, заснована на сакральній авторитетності тексту, типологічному мисленні та алюзивності. У «Слові про закон і благодать» митрополита Іларіона біблійний матеріал виконує не лише стилістичну, а й аргументативну функцію: цитати, парафрази та мотивні перегуки слугують засобом морального та історіософського узагальнення, утверджуючи ідею духовної спадкоємності [4]. У «Києво-Печерському патерику» біблійні мотиви, алюзії та парадигми праведництва, випробування, спасіння та чуда структурують життєві нарративи, вибудовуючи їх за принципом сакральної повторюваності, яка закріплює поведінкові та етичні моделі спільноти [11]. Саме на цьому ґрунті формується давня модель типологічної інтертекстуальності, коли життєві ситуації та персонажі осмислюються через біблійні архетипи, і ця модель стає підвалиною для подальших літературних практик.

Ця давня типологічна модель продовжує існувати і в сучасній українській літературі, хоча функціонує значно складніше та багаторівнево. У прозі ХХ–ХХІ ст. біблійний інтертекст рідко постає у формі прямої цитатності: він виконує роль структурувального і смислотворчого механізму, який дозволяє письменникам осмислювати моральні, історичні та психологічні колізії крізь призму глибинних культурних моделей. Так, у романі В. Підмогильного «Місто» мотив духовного випробування й «спокуси» реалізується як модерна трансформація євангельського архетипу блудного сина. Головний герой проходить шлях, зіставний із біблій-

ною парадигмою падіння, внутрішньої кризи та усвідомлення, хоча сам текст не містить жодного прямого цитування [14]. У контексті теорії інтертекстуальності така форма прихованої, латентної інтертекстуальності відповідає моделі, запропонованій Ж. Женеттом, де гіпертекстуальність передбачає створення нового тексту на основі трансформованого першоджерела [25]. Біблійний інтертекст у сучасній українській прозі не відтворює буквальний зміст, а виконує роль своєрідного смислового катализатора – механізму, що активує глибші культурні пласти та формує нові інтерпретаційні стратегії.

У повісті Григора Тютюнника «Три зозулі з поклоном» біблійний інтертекст реалізований через мотив жертвовної, стражденної любові, наближений до новозавітної парадигми самопожертви. Етична напруга твору – нездійсненна любов, прощення, співчуття – вибудовується за принципом біблійного антитетичного зіставлення: духовна велич людини протистоїть стражданню й життєвому лихові. Синтаксична паралельність, мелодика оповіді, наявність підкреслених моральних контрастів вибудовують простір, у якому біблійна модель не озвучується, але структурно й емоційно присутня [17]. Це ще раз засвідчує, що біблійний інтертекст у сучасній літературі не потребує прямої вербалізації, щоб організувати смисловий простір.

В українській інтелектуальній прозі – передусім у творах В. Шевчука – біблійний інтертекст функціонує не лише як цитатність або алюзія, але як механізм реконструкції барокового світогляду й одночасно спосіб моделювання оновленої духовної парадигми сучасності. У романі «Дім на горі» біблійний інтертекст поєднаний із бароковою символікою та міфопоетичною моделлю світу [20]. Архетипи гріха, очищення, духовної боротьби та «повороту до світла» формують приховану структуру тексту, який водночас продовжує давню традицію й пропонує модерну інтерпретацію духовності [21]. У романі «Темна музика сосон» біблійні мотиви оприявнюються через архетипи праведника і грішника, мотиви духовної боротьби та прозріння, що визначають глибинну структуру тексту; біблійність тут стає механізмом реконструювання історичної духовної парадигми та засобом сучасного психологічного письма, що інтелектуалізує давні моделі [22].

У романах О. Забужко – передусім «Музей покинутих секретів» [10] – біблійний інтертекст набуває форми історико-етичної

парадигми: текст побудований на перетинах особистої та колективної пам'яті, де мотиви випробування, пророцтва, спокути та «воскресіння» історичної правди функціонують як алюзійні структури, що переосмислюють досвід насильства і травми [12]. Тут біблійні архетипи працюють не як засіб релігійного повчання, а як інструмент історичної та політичної рефлексії, що кодує травматичний досвід ХХ століття.

У світлі семіотичних підходів Ю. Лотмана біблійний інтертекст у сучасній українській прозі, зокрема в творчості С. Жадана, виконує функцію культурної пам'яті, забезпечуючи зв'язок між різними історичними епохами та художніми системами [27]. У романі «Інтернат» біблійні мотиви дороги, випробування і духовної боротьби закодовані в постійній алюзивності до образу виходу, переходу, зламу, а композиційна фрагментарність тексту моделює шлях випробування як екзистенційний і моральний процес [7]. Це дозволяє інтерпретувати сучасні тексти як продовження давньої літературної традиції, де сакральне слово трансформується, але не зникає, а набуває нового антропологічного виміру. У межах концепції інтертекстуальності як модусу новаторства [3] біблійний інтертекст постає не як декоративна стилізація, а як інструмент творення нових смислів, що дозволяє українським письменникам поєднувати традиційний моральний досвід із сучасними духовними, історичними й психологічними викликами. Саме тому біблійний пласт давньої літератури продовжує визначати художню парадигму сучасної української прози, виступає глибинною структурною основою художнього осмислення досвіду та ідентичності.

Агіографічна традиція, що сформувалася в українській давній словесності в межах Києво-Печерського книжного кола, була одним із найпотужніших джерел наративної моделі, яка поєднувала опис реальних подій із символічними, моральними й релігійними інтерпретаціями. Житійна література функціонувала як форма культурної пам'яті: житіє не лише розповідало історію праведника, а й пропонувало зразок етичної поведінки, чітку структуру духовного шляху та модель взаємодії особистості зі світом [11]. У давніх українських житіях, зокрема у «Патерику Києво-Печерському», домінують три ключові елементи агіографічної структури: мотив випробування, мотив покликання та мотив прозріння. Вони утворюють глибоку логіку наративу, яку можна охарактеризувати як «шлях духовного становлення», що має

потенціал до міжпохової трансформації й стає універсальною моделлю для осмислення граничних ситуацій.

У сучасній українській прозі ХХ–ХХІ ст. агіографічні інтертекстуальні моделі не копіюють давніх структур, але активно функціонують як приховані архетипи, що формують психологічні й сюжетні лінії, зумовлюють інтерпретацію персонажів і вибудовують символічний горизонт твору. Така трансформація відповідає гіпертекстуальній логіці – «переписуванню» жанрових структур у нових історичних і культурних умовах [25], коли житійний канон стає не буквою, а схемою, що задає напрямок розвитку сюжету й духовного досвіду героїв.

Одним із найяскравіших прикладів модерної агіографічної трансформації є роман В. Шевчука «Три листки за вікном» [23], де структура духовного випробування героя і мотив внутрішнього очищення наслідують житійну модель, але очищення подається не як сакральний акт, а як інтелектуальна й моральна самобудова. В. Шевчук не стилізує давню агіографію, а реконструює внутрішню логіку житійної парадигми, переносючи її у психологічний вимір модерної особистості; завдяки цьому давній «шлях святого» трансформується в «шлях людини, що шукає сенс» [21].

У романі Ю. Андруховича «Рекреації» житійні структури функціонують у карнально-пародійному контексті [2]. Мотив «подорожі праведника» трансформується у постмодерний мотив «паломництва митця», що є одночасно духовним пошуком і іронічною грою над культурними зразками. Паломництво тут моделюється за агіографічним каноном, але його результатом стає не святість, а стан духовної дезорієнтації, що відображає кризу ідентичності посттоталітарної епохи. Така інтерпретація цілком відповідає концепції інтертексту як гри зі світовими моделями [24; 26] – агіографічний архетип зберігається, але набуває іронічного, деконструктивного забарвлення.

У прозі Т. Прохаська, зокрема у творі «Непрості», агіографічні мотиви прозріння, чудесного знання та неомістичного досвіду інтегровані у природно-філософський наратив [15]. Хоча текст не містить прямих алюзій до житій, внутрішній досвід персонажів структурований за принципом духовних сходжень і одкровенень, характерних для агіографічного письма. Духовний шлях героя розгортається як трансформація свідомості, що вкладається у модель «внутрішнього життя» – сучасного психологічного переосмислення давнього жанру.

В автобіографічно-психологічній прозі О. Забужко агіографічна традиція постає через модель «писання життя» як духовного самопізнання. У романі «Музей покинутих секретів» [10] біографії героїв вибудовуються за принципом житійної динаміки: через випробування, моральні дилеми, духовні втрати й знайдення сенсу. Ця модель, хоча цілком демістифікована, функціонує як структурний архетип, що формує композиційну й психологічну логіку твору [12], перетворюючи життя на форму світської духовної автобіографії.

Особливе місце серед агіографічних трансформацій посідають сучасні тексти воєнного досвіду (2014–2024), де модель «праведного страждальця» набуває нового змісту. В оповіданнях та романах С. Жадана («Інтернат») та Артема Чеха («Точка нуль») помітні алюзійні парадигми страждання, випробування та морального очищення [7; 19]. У цих текстах агіографічні мотиви не сакралізують війну, а підкреслюють внутрішні трансформації людини перед лицем граничного досвіду, переводячи житійний код у площину сучасної антропології. У контексті семіотичної концепції така функція агіографічних моделей може бути витлумачена як механізм «продовження культурної пам'яті» – коли давні смисли перепрочитуються й переналаштовуються під сучасний культурний контекст [27; 28]. А в рамках концепції інтертекстуальності як модусу новаторства [3] ця трансформаційність постає не як стилістична гра, а як спосіб творення нового духовного дискурсу, релевантного для сучасної людини. Таким чином, агіографічні інтертекстуальні моделі в сучасній українській літературі функціонують як багаторівневі структури – від елементів сюжету до морально-психологічних архетипів, – забезпечуючи тяглість української літературної традиції й водночас відкриваючи простір для модерних і постмодерних художніх трансформацій.

Окремою, не менш впливовою наративною матрицею давньої української словесності стала риторично-полемічна традиція, що сформувала інтонаційні та аргументативні моделі, які активно функціонують і в сучасній прозі. Риторична культура, сформована в добу Київської Русі та особливо в українському бароко XVII–XVIII століть, стала однією з найпотужніших основ формування українського словесного мислення. Барокові проповіді, полемічні трактати, шкільні курси риторики та силабічна поезія створили розгалужену систему тропів, аргу-

ментативних моделей і композиційних схем, що визначали способи побудови тексту та принципи мислення [4; 11]. Для цієї традиції характерні такі риси: антитетичність, паралелізм, афористичність, повторюваність, підкреслена образність, наявність морального «висновку» та риторичного пафосу. Полемічна література – від Івана Вишенського до Мелетія Смотрицького – заклала модель аргументативного дискурсу, що поєднує логічну доказовість із емоційною експресією та апеляцією до духовного авторитету.

У сучасній українській прозі ХХ–ХХІ ст. риторичні та полемічні інтертексти не відтворюються буквально, проте активно функціонують як структурні та стилістичні механізми, що впливають на інтонацію, композицію та тип мовлення персонажів. Їхня поява свідчить про тривалу культурну пам'ять української літератури, у якій барокова риторика виступає інтелектуальним і стилістичним кодом, що забезпечує внутрішню єдність різних епох.

Одним із найпомітніших прикладів є творчість О. Забужко, де риторичний інтертекст постає як синтез барокової експресії, інтелектуальної асоціативності та модерної психологічної аналітики. У романі «Польові дослідження з українського сексу» використано елементи антитетичної структури («я – інший», «любов – біль», «мовчання – правда»), що є прямою спадкоємністю барокового прийому контрасту [9]. У «Музеї покинутих секретів» виразною є полемічна інтонація: авторське «я» вступає у дискусію з національною пам'яттю, травмою, історією, причому сама форма полеміки нагадує бароковий прийом морального трактату [10]. Тут риторичний інтертекст забезпечує інтелектуальну напругу звучання та формує особливий тип авторського голосу – одночасно есеїстичного, сповідального й полемічного.

У романах Ю. Андруховича риторичні інтертексти проявляються у вигляді барокового пафосу, надмірності, декоративності та гіперболічності. Тексти «Рекреацій» та «Перверзії» містять численні приклади ампліфікації, мета-текстуальних вставок, пародій на ораторське красномовство [1; 2]. Ю. Андрухович «переписує» барокову риторіку в ключі постмодерної гри, актуалізуючи її експресивність і поліфонію як частину національної літературної пам'яті, але водночас дистанціюючись від її нормативності. Барокова риторика стає матеріалом для іронічного цитування, семіотичної гри та деконструкції канонів.

У прозі С. Жадана риторичний інтертекст проявляється не стільки у формаль-

них тропях, скільки в інтонації: його тексти будуються на ритмічній повторюваності, афористичності, нагнітанні образів – рисах, що споріднені з бароковою проповіддю. У романі «Ворошиловград» фрагменти внутрішніх монологів побудовані на принципі градації й риторичного переліку, що створює ефект проповідницької інтонації, посилюючи експресивність художнього світу й водночас актуалізуючи досвід локальної спільноти як об'єкта моральної рефлексії [6].

У сучасній документальній та есеїстичній прозі риторична традиція проявляється у формі морального судження, аргументативних рамок та антитетичної логіки. Есеї А. Содомори, зокрема в «Лініях долі», містять ознаки барокової риторики: медитативність, символічність, філософська афористичність. А. Содомора спирається на риторичні моделі античної й християнської традиції, але трансформує їх у сучасний етико-філологічний дискурс, у якому давні інтертексти стають засобом формування сучасного гуманітарного мислення [16]. З позицій семіотики Ю. Лотмана риторичні та полемічні інтертексти можна розглядати як елементи «культурних кодів», що зберігають тяглість літературної пам'яті та забезпечують стабільні канали переосмислення [27; 28]. А відповідно до концепції інтертекстуальності як модусу новаторства [3], саме риторичні структури дають українській літературі можливість трансформувати давні форми в нові культурні контексти – від психологічної аналітики до постмодерного письма. Як бачимо, риторичні й полемічні інтертексти в сучасній українській прозі виконують функцію «інтелектуального хребта», що поєднує давні традиції зі сучасною художньою практикою, формує стильові, композиційні та інтонаційні моделі, забезпечує глибину тексту й дозволяє сучасним авторам вступати у діалог із духовною та інтелектуальною історією української культури.

Інтертекстуальні моделі, закладені в давній українській літературі, виконували передусім сакральну, дидактичну та моральну функції: біблійні алюзії структурували духовний досвід, а агіографічні наративи пропонували зразок поведінки через приклад святості або покаяння. У сучасній літературі ці функції змінюються – інтертекст набуває нових значень, пов'язаних із соціальною пам'яттю, історичною травмою, національною ідентичністю та психологічною саморефлексією. Така трансформація відповідає концепції інтертексту як способу мислення культури, що адаптує давні форми під сучасні виклики [26; 27].

Одним із ключових напрямів цієї трансформації є перехід від сакральної функції до соціокультурної. У романі О. Забужко «Музей покинутих секретів» біблійні та житійні моделі не виконують традиційної релігійної ролі; натомість вони використовуються для інтерпретації історичних подій ХХ століття – від визвольних змагань до радянського терору [10]. Мотив «воскресіння пам'яті» трансформує біблійний архетип у метафору повернення колективної правди, а мотиви страждання й очищення отримують політичний і національний зміст [12]. Таким чином, давній інтертекст стає інструментом відновлення історичної тяглості та переосмислення травматичного досвіду.

У творчості С. Жадана інтертекстуальні моделі використовуються для осмислення досвіду війни та посттоталітарної реальності. У романі «Інтернат» мотив випробування, який у давній літературі пов'язаний із духовним становленням людини, перетворюється на модель моральної перевірки в умовах війни. Людина не прагне святості, але повинна зберегти людяність у межових ситуаціях [7]. Давній архетип тут стає етичним інструментом, який дозволяє інтерпретувати сучасні події через позачасові моделі, доповнюючи документальний вимір тексту глибиною культурної пам'яті.

У прозі В. Шевчука духовні архетипи та барокові риторичні моделі трансформуються у форму психологічної та інтелектуальної інтерпретації особистісного досвіду. У творі «Дім на горі» біблійні та агіографічні мотиви стають механізмом реконструювання внутрішньої свідомості героя, а не сакральної моралі [20]. Інтертекст виконує герменевтичну функцію, відкриваючи можливість читачеві трактувати сучасні моральні конфлікти через призму культурної традиції [21], а відтак поєднує історичну пам'ять із модерним психологізмом.

У літературі постмодерного періоду інтертекст часто виконує також іронічну та деконструктивну функцію. Романи Ю. Андруховича «Рекреації» і «Перверзія» активно переосмислюють барокову риторичку, перетворюючи її на інструмент гри, пародії та критики культурних канонів [1; 2]. Барокові надмірності, антитетичні структури й ораторські фігури набувають у нього не повчального, а карнавального-полемічного змісту. Інтертекст стає способом критичного дистанціювання від традиції, демонструючи, що давні моделі можуть не лише наслідуватися, а й переосмислюватися в іронічному ключі.

В окремих творах інтертекст виконує функцію моделювання національної ідентичності. У романі М. Матіос «Майже ніколи не навпаки» трагедійність нарративу та використання мотивів провини, кари й очищення апелюють до біблійних моделей, але працюють у площині родинної та історичної пам'яті [13]. Давній інтертекст у цьому випадку структурує не релігійний зміст, а етнопсихологічну парадигму, в якій сімейна історія прочитується як фрагмент історії народу.

У межах концепції інтертекстуальності як модусу новаторства [3] така багатофункціональність давніх інтертекстів свідчить про їхню здатність до постійного оновлення. Сучасні письменники не лише відтворюють традиційні моделі, а й надають їм нові смислові виміри – культурні, психологічні, політичні. Це відкриває інтертекстові шляхи від сакральної настанови до інтерпретації сучасних соціальних явищ, від моральної дидактики до інструмента критичного осмислення суспільства. Отже, функції давніх інтертекстів у сучасній українській прозі значно розширилися: вони стали засобом осмислення історичних травм, механізмом опрацювання колективної пам'яті, інструментом моделювання національної ідентичності та способом психологічного самопізнання. Це демонструє гнучкість і стійкість давніх літературних структур, що продовжують впливати на художнє мислення попри зміну естетичних парадигм і соціальних умов.

Рецепція інтертекстів у сучасній українській літературі визначається тим, що давні біблійні, агіографічні, риторичні та поемічні моделі не лише структурують художній текст, а й активно включають читача в процес співтворення смислів. За Ю. Лотманом, інтертекст стимулює «семіотичний вибух», створюючи зони інтенсивного смислоутворення, де зустрічаються культурні коди різних епох [27]. У сучасній рецептивній естетиці інтертекст розглядається не як додатковий елемент стилю, а як спосіб організації читацького досвіду, що формує різні рівні інтерпретації [24; 26]. У зв'язку з цим можна виокремити кілька ключових рецептивних стратегій, притаманних українському читачеві та художньому мисленню ХХ–ХХІ століть.

По-перше, стратегія подвійного адресата передбачає різні рівні сприйняття для «підготовленого» й «широкого» читача. Тексти, побудовані на інтертекстуальних моделях давньої літератури, мають сюжетний рівень, зрозумілий широкій аудиторії, і інтерпретаційний рівень, доступний читачам, які володіють знаннями про давні інтертексти, культурну

пам'ять або специфіку риторичної традиції. У романі О. Забужко «Музей покинутих секретів» [10] сюжетна лінія сприймається усіма читачами, тоді як алюзії до біблійних архетипів (мотив воскресіння, пророцтва, очищення) зчитуються лише тими, хто знайомий із сакральним та житійним дискурсами [12]. У прозі Ю. Андруховича подвійний адресат реалізується через нашарування барокової риторики, гіпертекстуальних алюзій, іронічних ремінісценцій: для підготовленого читача ці структури відкривають додаткові значення, однак їхня неповна ідентифікація не руйнує базового рівня сприйняття.

По-друге, стратегія ескейпізму через інтертекст передбачає занурення у світ культурної пам'яті як альтернативу хаотичній сучасності. Для значної частини сучасних читачів інтертекст виконує функцію естетичного ескейпізму – втечі у впорядкований культурний простір, де діють стабільні смислові моделі. У романах В. Шевчука інтертекстуальні моделі бароко створюють простір «іншої реальності» – духовної, символічної, упорядкованої. Читач не лише впізнає алюзії, а й отримує відчуття контакту з давньою традицією, яка стабілізує і водночас розширює його культурний досвід [20; 22; 23]. У творах Т. Прохаська рецепція інтертексту відбувається через медитативне занурення: читач входить у простір неоміфологічної оповіді, де агіографічні й біблійні моделі функціонують як маркери стабільності й позачасовості [15].

По-третє, стратегія глибокої інтерпретації розглядає читача як співавтора смислу. Постмодерна естетика, що домінує в українській прозі початку XXI століття, передбачає активну роль читача в інтерпретації тексту. Інтертекст стає механізмом залучення читача до співтворення смислу, відповідно до бартівської концепції «тексту як письма», яке завершується актом прочитання [24]. У романі С. Жадана «Інтернат» інтертекстуальні алюзії до біблійної моделі «дороги-випробування» не подаються прямо; читач має розпізнати їх інтуїтивно [7]. Так формується «емпатична рецепція», у якій інтертекст допомагає прочитати сучасну війну як моральний та антропологічний виклик. У романі М. Матіос «Майже ніколи не навпаки» [13] біблійні мотиви провини, кари й очищення працюють в історико-психологічному контексті: читач самостійно вибудовує паралелі між родинними трагедіями й давніми сюжетами, що посилює емоційний вплив і поглиблює розуміння етнопсихологічних моделей поведінки.

По-четверте, стратегія інтертексту як інструмента формування національної та

історичної пам'яті передбачає, що давні коди стають засобом осмислення колективного досвіду. У романі О. Забужко інтертекст виконує функцію «мнемонічної матриці», у якій біблійні та житійні моделі формують способи бачення національних травм. У творчості С. Жадана він слугує інструментом морального осмислення війни, а у В. Шевчука – способом реконструкції барокового світогляду в сучасній психологічній прозі.

Отже, рецептивні стратегії сучасного українського читача формуються в діалозі між давніми інтертекстами й новітніми культурними контекстами. Інтертекст стає не лише способом художньої організації тексту, а й інструментом глибокого культурного, психологічного й етичного осмислення світу. Він забезпечує багаторівневість читання, створює умови для ідентифікації та дистанціювання, дозволяє читачеві не просто сприймати текст, а співтворити його, тим самим підтримуючи живу тяглість давньої української літературної традиції в сучасному культурному просторі.

Висновки. Проведене дослідження засвідчує, що давня українська література – біблійна, агіографічна, риторична та полемічна – сформувала стійкі інтертекстуальні моделі, які продовжують активно функціонувати в українській прозі XX–XXI століть. Їхня присутність не обмежується стилістичними перегуками чи цитатністю: вони виконують роль інтелектуальних і духовних матриць, через які сучасні автори інтерпретують історичний досвід, національну пам'ять, психологічні конфлікти та екзистенційні пошуки. Біблійні архетипи страждання, шляху, випробування й воскресіння, житійні структури духовного становлення, барокові риторичні антитези та полемічні моделі аргументації трансформуються відповідно до нових естетичних парадигм, але зберігають свою символічну глибину й культурну значущість. У сучасній українській прозі давні інтертексти виконують низку засадничих функцій: культурно-пам'яттєву (В. Шевчук, О. Забужко), етичну й антропологічну (С. Жадан), іронічно-деконструктивну (Ю. Андрухович), психологічно-пізнавальну (Т. Прохасько). Вони структурують художній світ, визначають композиційні та жанрові рішення, моделюють систему персонажів і впливають на рецептивні механізми – зокрема на формування подвійного адресата та багаторівневе читання. Інтертекст стає інструментом, що забезпечує тяглість української культурної традиції, водночас відкриваючи можливості для новаторства, альтернативної історіографії та саморефлексії.

Перспективи подальших досліджень полягають у поглибленому аналізі функціонування інтертекстів у новітній українській літературі – передусім у творах воєнного часу, де біблійні та агіографічні моделі набувають нового антропологічного змісту. Важливими залишаються порівняльні студії української та європейської інтертекстуальності, а також систематизація рецептивних стратегій читачів, що дозволить простежити інтеграцію давніх культурних кодів у сучасний читацький досвід. Перспективним є й

дослідження ролі давніх інтертекстів у жанрових новаціях – документалістиці, нон-фікшн та цифрових нарративах.

Таким чином, інтертекстуальна тяглість української літератури – це не застигла традиція, а жива система, що реагує на історичні виклики, модернізаційні процеси та культурні трансформації. Дослідження цієї тяглість дає змогу не лише глибше зрозуміти сучасну українську прозу, а й окреслити місце української літератури в ширшому європейському та світовому культурному контексті.

Література:

1. Андрухович Ю. Перверзія. Львів: Видавництво «ВНТЛ-Класика», 2002. 289 с. URL: <https://shron1.chtyvo.org.ua/Andrukhovych/Perverzija.pdf>
2. Андрухович Ю. Рекреації. Харків: Фабула. 2017. 240 с.
3. Біловус Л.І. Інтертекстуальність як модус новаторства (на матеріалі творчості І. Світличного та В. Стуса) : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.06 – теорія літератури. Тернопіль: ТДПУ ім. В. Гнатюка, 2003. 172 с. URL: <https://dspace.wunu.edu.ua/items/013684e9-9817-497b-9783-ba6ecb44f408>
4. Возняк М. Історія української літератури. Т.2. Львів: Просвіта, 1921. URL: https://shron3.chtyvo.org.ua/Mukhailo_Vozniak/Istoriia_ukrainskoi_literatury_Tom_2.pdf
5. Діброва О., Левчун В. Категорія інтертекстуальності у сучасній літературознавчій науці. Вісник науки та освіти. 2023. № 10(16). С. 1–13. URL: <https://perspectives.pp.ua/index.php/vno/article/view/7196/7237>
6. Жадан С. Ворошиловград. Харків: Видавництво КСД, 2018. 320 с.
7. Жадан С. Інтернат. Чернівці: Meridian Czernowitz, 2022. 336 с.
8. Жалко Д. Д. Маркування інтертекстуальності в художньому дискурсі ХХ століття. *Studia Philologica*. 2025. Вип. 24. С. 107–133. URL: <https://www.studiap.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/download/518/430>
9. Забужко О. Польові дослідження з українського сексу. К.: Комора, 2015. 120 с.
10. Забужко О. Музей покинутих секретів. К.: Комора, 2013. 832 с.
11. Історія української літератури : у 12 т. Т. 2: Давня література (друга половина XVI–XVIII ст.) / авт. : Микола Сулима, Микола Корпанюк, Леонід Ушкалов та ін. К. : Наук. Думка, 2014. 840 с.
12. Літературознавчий дискурс від бароко до постмодерну: Колективна монографія / Упорядник, науковий редактор Н. Левченко. Київ-Люблін-Харків: Майдан, 2020. 602 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Avtorskyi_kolektyv/Literaturoznavchyj_dyskurs_vid_baroko_do_postmodernu.pdf
13. Матіос М. Майже ніколи не навпаки. К.: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2020. 192 с.
14. Підмогильний В. Місто. Харків: Основи, 2025. 272 с.
15. Прохасько Т. Непрості. Одеса: Terra Incognita, 2018. 184 с.
16. Содомора А. Лініями долі. Львів: Літопис, 2003. 376 с.
17. Тютюнник Г. Три зозулі з поклоном. К.: Rabulum, 2023. 248 с.
18. Чернявська С. М., Шокуров О. В., Дяченко О. В. Інтертекстуальність у сучасній літературі: традиції і новаторство. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика. 2025. Том 36 (75) № 2. С. 228–233. URL: https://www.philol.vernadskyjournals.in.ua/journals/2025/2_2025/part_1/38.pdf?utm_source=chatgpt.com
19. Чех А. Точка нуль. Чернівці: Meridian Czernowitz, 2023. 216 с.
20. Шевчук В. Дім на горі. К.: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2013. 560 с.
21. Шевчук В. Муза Роксоланська: Ренесанс. Раннє бароко. Київ: Либідь, 2004. 729 с. URL: <https://archive.org/details/roksolanska2/page/20/mode/2up>
22. Шевчук В. Темна музика сосон. К.: Акцент, 2003. 448 с.
23. Шевчук В. Три листки за вікном. К.: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2012. 702 с.
24. Barthes R. S/Z. Paris, 1970. 282 p. URL: https://www.academia.edu/8331536/Roland_Barthès_S_Z
25. Genette G. Palimpsestes. Literature in the Second Degree. URL: <https://www.scribd.com/document/384033504/Palimpsestes-Literature-in-the-Second-Degree>
26. Kristeva J. Desire in Language: A Semiotic Approach to Literature and Art. Columbia University Press, 1980. 305 p. URL: <https://dokumen.pub/desire-in-language-a-semiotic-approach-to-literature-and-art-0231214553-9780231214551.html>
27. Lotman Yu. Universe of the Mind: A Semiotic Theory of Culture / Translated by Ann Shukman. Bloomington: Indiana University Press, 1990. 300 p. URL: https://monoskop.org/images/5/5e/Lotman_Yuri_M_Universe_of_the_Mind_A_Semiotic_Theory_of_Culture_1990.pdf
28. Lotman Yu. and Uspenskij B. Myth – name – culture. *Soviet Semiotics* / D.P. Lucid (ed.), Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1977. P. 233–252.

Дата надходження статті: 18.11.2025

Дата прийняття статті: 10.12.2025

Опубліковано: 29.12.2025